

Михайло Ковальчук

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології
Коломийського інституту

ДУХОВНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ

Всебічний гармонійний розвиток особистості неможливий без її духовного багатства, естетичної вихованості, вміння розпізнавати й оцінювати красу, яка, за визначенням В.О. Сухомлинського, є “тімнasticoю душі, що виправляє наш дух, наше сумління, наші почуття і переконання” [3, 414]. У забезпеченні реалізації цього важливого аспекту формування людини, громадянина чи не найважливішу роль відіграє, безумовно, добре продумана система заходів з духовно-естетичного виховання у початковій школі. Виховання тісно пов'язане з навчанням, оскільки у системі освіти різних рівнів та на будь-якому етапі вони становлять найважливіші складові загального навчально-виховного процесу. У процесі навчальної роботи з учнями молодшої шкільної групи необхідно враховувати важливість реалізації естетично-виховної мети, оскільки в структурі й змісті виховання його естетична складова виховання посідає чільне місце, поряд з моральним, розумовим, трудовим, фізичним вихованням [див. 2, 221].

В умовах початкової школи духовно-естетичне виховання так чи інакше стосується всієї системи навчально-виховної роботи. Широкі можливості у забезпеченні естетично-виховної роботи з учнівською молоддю можна й необхідно реалізовувати на уроках рідної мови – навчального предмету, який займає важливе місце серед дисциплін інваріативної частини навчального плану у початковій школі. Засоби рідного слова дають змогу по-різному реалізовувати естетично-виховну мету при вивченні того чи іншого мовного матеріалу. На уроках рідної мови (насамперед з розвитку мовлення, у завданнях творчого змісту) необхідно передбачати різні засоби духовно-

естетичного виховання, а найбільшою мірою художню літературу, навколишнє природне середовище, образотворче мистецтво, театральне і кіномистецтво, музику та ін.

Одним з ефективних прийомів прищеплення молодшим школярам почуття захоплення красою й багатством рідного слова є використання при вивченні різних мовних тем народних прислів'їв та приказок, загадок – жанрів, які об'єднують в одну спільну групу – народні паремії. Ці зразки народної мудрості, будучи невичерпним джерелом виражальних можливостей нашої мови, виступають засобом беззаперчного виховного впливу на особистість, дають своєрідні настанови у будь-яких життєвих ситуаціях.

Як відомо, прислів'я, приказки та загадки є об'єктом вивчення в літературознавчих та культурологічних науках – усній народній творчості, історії літератури, українознавстві, літературознавстві та ін. Там вони розглядаються як художні твори, визначальною особливістю яких є неподільна єдність форми та змісту: “Літературний твір є такою функціональною рухомою системою зв'язків, де кожен елемент, взаємодіючи з іншим, переносить свою енергію і навпаки, а всі разом вони індукують значно сильніше і якісно інше світло, ніж кожен зокрема” [4, 142]. При цьому кожна паремійна одиниця несе потужний естетичний заряд, що концентрується в подвійності форми слова – внутрішній і зовнішній.

Народні паремії щодо їх функціонального навантаження прийнято характеризувати за різними критеріями, найважливішими з яких є:

- **інформаційно-змістовий** критерій (кожне речення, висловлювання має на меті донести до адресата певну інформацію). Відповідно, показниками цього критерію є такі ознаки: 1) наявність певної сукупності знань про ознаки і властивості предметів та явищ реального світу (кожна загадка дає певну характеристику описуваному предмету. Це можуть бути прямі вказівки на суттєві його ознаки або образний опис. Прислів'я та приказки характеризують типові ситуації, дають їм

- образну або безпосередню оцінку); 2) правильність і доцільність використання лексики (молодші школярі під час опрацювання паремій досліджують доречність і точність кожного слова); 3) варіативність та універсальність змісту (кожна паремія може мати декілька варіантів пояснення, і всі вони поєднані, як правило, однією спільною ідеєю);
- **емоційно-оцінний** критерій (кожен зразок паремій передбачає, як правило, певну реакцію реципієнта – учня). Серед ознак цього критерію виділяють: 1) експресивність та можливість емоційно насиченого розуміння навколишнього світу (часто паремії сприймаються реципієнтами-учнями із здивуванням, що сприяє якісно новому розумінню зображуваних явищ); 2) відповідність досвіду учнів (при поясненні змісту паремій в свідомості дитини стає суб’єктивно значимим і знаходить належне відображення лише те, що відтворюється з її власного досвіду);
 - **художньо-образний** критерій, який засвідчує літературне або фольклорне походження паремійних зразків. Ознаками цього критерію є: 1) багатство лексики (синонімія, антонімія, наявність історичної, діалектної лексики); 2) образність вживання мовних одиниць (метафоричні, метонімічні засоби, гіперболізація зображуваного, порівняння); 3) специфічна звукова та складова організація.

Народні прислів’я та приказки можна ефективно застосовувати при вивченні різних тем на уроках рідної мови. Не ставлячи за мету охопити аналізом весь мовний матеріал (це потребує зовсім іншого формату дослідження), зупинимось на використанні народних паремій при вивченні окремих тем з рідної мови. Так, наприклад, при вивченні теми “Слова, однакові або близькі за значенням. Синоніми” спостереження за синонімічними рядами прислів’їв, об’єднання їх в одну тематичну групу, визначення зайвого – завдання спрямовані на розкриття лексичної довершеності паремійних зразків. Наприклад, діти отримували завдання, спрямовані на розкриття лексичної довершеності паремійних зразків.

Наприклад, діти отримували завдання прочитати прислів'я, згрупувати їх за значенням:

- 1. Майстром ніхто не вродився, а зробився.*
- 2. Ще жоден майстер з неба не впав.*
- 3. Вправа робить майстра.*
- 4. Зробивши роботу, добре відпочивати.*
- 5. Багато рук – легка робота.*
- 6. Добрий початок – половина діла.*

Школярі пояснюють, що всі прислів'я можна об'єднати за спільною темою "Праця". Враховуючи молодший шкільний вік, у цьому випадку можна припустити, що учні найбільшу увагу можуть звернути на прислів'я "Ще жоден майстер з неба не впав" (для дітей воно кумедне за змістом, і коли вони його читатимуть, то можуть уявляти, "як майстер падає з неба"). Молодші школярі інтуїтивно тонко підмічають сутність комічного як естетичної категорії – суперечність між реальністю й нереальністю, ствердження безглуздості описуваної ситуації з точки реальності й водночас образність того чи іншого твердження, що дає змогу яскраво його уявити.

Іншим варіантом завдання може бути: дібрати до конкретного прислів'я синоніми.

Опрацьовуючи на уроці української мови тему "Слова, протилежні за значенням. Антоніми", учні відкривають для себе, що протилежними за значенням можуть бути й цілі прислів'я. Наприклад, ставиться завдання об'єднати прислів'я в антонімічні пари:

- 1. Хто не поспішає, лишається позаду.*
- 2. Будь добрим – бідним станеш.*
- 3. Роби добро – добром повернеться.*
- 4. Тихіше їдеш – далі будеш.*

Молодші школярі без вагань і труднощів справляються з подібними завданнями. Відомо, що значний вплив на співбесідника має не лише те, про що говориться: відповідна міміка, жести, експресивність мови тощо. Тому

одночасно з лексичною роботою молодші школярі спостерігають за виражальними можливостями слова, його експресивністю. “Критерій образності, виразності в мистецтві слова доцільно розкласти на простіші: 1) за аналогією з живописним відображенням – точність, яскравість слів, здатність словами малювати в уяві картину (образ) і 2) словами передавати настроїв, почуття” [1, с.127]. І якщо прислів'я, приказки та загадки вже самі по собі є живописними, то дітей необхідно навчити передавати за їх допомогою настроїв та почуття.

Перед молодшими школярами ставиться завдання прочитати паремійний зразок з певним настроєм – радістю, сумом, осудом, схваленням, захопленням, подивом, страхом тощо. Давалась установка: “Прочитай так, неначе тебе це розважило, розсмішило”, або “Прочитай так, неначебто звертаєшся до працюючого / лінивого”. Результатом таких вправ стає розуміння дітьми емоційної невизначеності паремій. Тепер досить часто школярі зауважують, що прислів'я, наприклад: “Боязливому – по вуха, а сміливому – по коліна”, може стосуватися як засудження невинного страху, так і схвалення сміливого кроку.

Під час вивчення теми “Прикметник” особлива увага зверталась на роль слів-ознак у загадках – другокласники спостерігали за точністю дібраних слів, вчилися самі доповнювати загадки відповідними прикметниками. Наприклад, потрібно поширити загадки прикметниками: “Цвіт _____, лист _____, квітник прикрашає, хоч мороз усе побив – його не займає” (барвінок), “_____, та не місяць, _____, та не діброва, з хвостом, та не миша” (кавун).

У тренувальних вправах дітям пропонується перелік ознак у відповідних прикметникових формах. Надалі вони самостійно виконують подібні творчі завдання. Така робота сприяє розвитку спостережливості молодших школярів, вмінню добирати слова, що точно передають зовнішні та внутрішні ознаки запропонованого вчителем предмета.

Паремії можна використовувати і при вивченні чи повторенні звукового складу мови. Так, одним із важливих моментів формування уявлень молодших школярів про естетичні якості паремій є спостереження за їх звуковою організацією – асонансом та алітерацією. Найпоказовішим у цьому сенсі виявилось прислів'я *“Стукає, грюкає, комар з дуба летить”*. Малюючи ілюстрацію до цієї паремії, учні відчувають відповідне звукове оформлення і малюють *“комара з барабаном, що із страшним гуркотом летить вниз із дерева”*. Діти помічають, що в тексті прислів'я використано звуки [с], [т], [к], [д], які й надають йому такого звучання. Придумуючи мелодію для цієї паремії, учні помічають, що вона нагадуватиме марш. Відбувається інтеграція різних видів мистецтв – музичного, образотворчого, театрального та інших.

Ці та інші приклади використання паремійних засобів усної народної творчості на уроках мови у початковій школі засвідчують їх безумовний естетично-виховний вплив на молодших школярів, сприяють формуванню духовно багаті, всебічно розвиненої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джола Д.М., Щербо А.Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 392 с.
2. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник / А.І.Кузьмінський, В.Л.Омеляненко. – К.: Знання, 2007.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – Т. 2.
4. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручник для гуманітаріїв / А.Ткаченко. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 448 с.